

Brak i obitelj u Kreutzerovoj sonati L.N.Tolstoja

Topalov, Tatjana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:834603>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij Filozofija - nastavnički smjer i Hrvatski jezik i književnost -
nastavnički smjer

Tatjana Topalov

Brak i obitelj u Tolstojevoj *Kreutzerovoj sonati*

Diplomski rad

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Kristina Peternai Andrić

Osijek, rujan 2019.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Diplomski studij Filozofija - nastavnički smjer i Hrvatski jezik i književnost -
nastavnički smjer

Tatjana Topalov

Brak i obitelj u Tolstojevoj *Kreutzerovoj sonati*

Diplomski rad
Humanističke znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Kristina Peternai Andrić

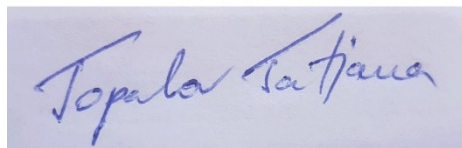
Osijek, rujan 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 15. rujna 2019.

Tatjana Topalov, 0122214535 5

A rectangular box containing a handwritten signature in blue ink. The signature reads "Topalov Tatjana" in a cursive script.

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Poetika Lava Tolstoja.....	7
2.2. Tolstoj kao književnik.....	7
2.2. Tolstojeva filozofsko-religijska misao.....	9
3. Kontekst <i>Kreutzerove sonate</i>	11
3.1. Okolnosti u kojima je napisana <i>Kreutzerova sonata</i>	11
3.2. Glavne teme <i>Kreutzerove sonate</i>	12
3.3. Razdoblje realizma.....	15
3.4. Realizam u Rusiji/ruski realizam.....	16
3.5. Ruska misao.....	17
4. <i>Kreutzerova sonata</i> iz aspekta Foucaultove filozofije seksualnosti.....	19
5. Žena, majka i majčinstvo u <i>Kreutzerovoj sonati</i>	23
6. Autobiografski elementi u <i>Kreutzerovoj sonati</i>	30
7. Zaključak.....	33
8. Literatura.....	34

Sažetak

U ovom diplomskom radu pristupa se temi braka i obitelji u Tolstojevoj *Kreutzerovoj sonati* koja se može iščitati s aspekta konstrukcije identiteta likova. Među glavnim temama *Kreutzerove sonate* sadržana je problematika seksualnosti koja se usko veže uz Foucaultovu filozofiju seksualnosti, zatim problematika ljubavi, braka, obiteljskog života, gdje se uočava pedagoški aspekt, te se se posebno može izdvojiti i opisati položaj žene kao majke. *Kreutzerova* je *sonata* zanimljiva i zbog autobiografskih elemenata koji su prisutni i koji približavaju i omogućavaju bolje razumijevanje Tolstojevog života i misli. Razdoblje kojem pripada *Kreutzerova sonata* razdoblje je realizma koje je od posebne važnosti u književnosti zbog svoje tendencije prikaza stvarnosti čitatelju. Načela koja prevladavaju u realizmu uočavaju se u romanu kao reprezentativnom obliku, a najvažnija od njih su prikazivanje stvarnosti, pružanje objektivnih činjenica i društvenoanalitička funkcija koja je osobito izražena u književnosti ruskog realizma. Realizam u Rusiji i ruskoj književnosti zauzima posebno mjesto jer se događaju važne društvene promjene. Političko stanje i crkvene reforme dovele su do pojave mnogih poznatih pisaca koji su u svojim djelima analizirali društveno stanje i time poticali na napredak. Ruska misao bila je socijalnog karaktera zbog težnje za ujedinjenjem i uspostavljanjem socijalnog poretka. U središtu nije bio privilegirani sloj društva, već narod, koji se prikazivanjem gole istine, bez imalo uljepšavanja, jednostavnim jezikom pokušalo moralizirati i potaknuti na promjene. Jedan od onih koji se trudio približiti običnom narodu, a bio je pripadnik plemstva, bio je Lav Nikolajevič Tolstoj. U svojim djelima analiziranjem pojedinca Tolstoj donosi moralne i etičke zaključke, a uvođenjem fabularnog paralelizma suprotstavlja dvije ili više fabularnih radnji iz kojih također izvodi pojedinačne zaključke. Njegova filozofsko-religijska misao koju je iznosio u svojim književnim djelima dovela je do ekskomunikacije iz Pravoslavne crkve i do cenzure nekih njegovih djela među kojima je i *Kreutzerova sonata* čije je objavljivanje ipak dopušteno, ali u *Sabranim djelima*.

Ključne riječi: Tolstoj, *Kreutzerova sonata*, seksualnost, brak, obitelj, realizam

1. Uvod

Tema diplomskog rada odnosi se na moralne, religijske i filozofske postavke i poglede u djelu *Kreutzerova sonata* o tada vrlo popularnim temama braka i obitelji. Međuljudski odnosi ne podrazumijevaju samo općenite odnose među ljudima, već se prvenstveno temelje na manjim društvenim jedinicama i zajednicama kao što je obitelj koja je prvo okruženje u kojem se se razvijaju društvena svijest i odgovornost. Biti dijelom takve zajednice definira i određuje čovjeka, on se individualizira, ali mu se time pripisuje i određeni položaj u toj zajednici što dovodi u pitanje njegovu individualizaciju. Time se čovjek konkretizira i ostvaruje u svojoj biti, a to nije uvijek ono što je čovjeku kao pojedincu, subjektu, potrebno. U *Kreutzerovoj se sonati* to iščitava s aspekta položaja žene u ruskoj obitelji 19. stoljeća što se povezuje i s položajem žene modernog doba u njezinoj majčinskoj ulozi. Pitanje obitelji sa sobom povlači i pedagoška pitanja kao pitanja pobačaja i kontracepcije koja su od moralne važnosti za svako društvo i zajednicu još uvijek i danas. Uz to se usko veže razvoj znanosti i medicine koja donosi novine u društveni život zajednice, ali i ograničenja kojima se život uređuje. Povijesne, političke i kulturne okolnosti tadašnje Rusije dodatan su element za razumijevanje nastanka i razvoja ruske socijalne misli koja je utjecala na stvaranje kritike društvenog poretka i svijesti. Lav Tolstoj u svojim djelima zahvaća društvenu tematiku, ali u središtu njegovih djela je pojedinac u njegovom odnosu spram samoga sebe i okoline. Tolstojevu moralnu teoriju karakterizira zanimljiv spoj filozofije i religije što se odražava u njegovim djelima. Okolnosti u kojima je napisana *Kreutzerova sonata* vezane su i uz problematiku djela i uz autobiografske elemente djela. Nakon objašnjenja pet glavnih tema *Kreutzerove sonate*, u ovom radu objašnjava se problematika seksualnosti na temelju Foucaultove filozofije seksualnosti njezinim ograničavajućim elementima. Osim kratkog razvoja seksualnosti kao važnog povijesnog dispozitiva kroz povijest, uočava se element *ars eroticae* (erotične umjetnosti) u sporednom, ali veoma očitom i zbog toga naizgled nevažnom motivu djela - glazbi. Zbog raznolikosti elemenata koje sadrži i koji se u djelu problematiziraju, *Kreutzerova se sonata* može nazvati svojevrsnom kratkom kritikom socijalne svijesti 19. stoljeća.

2. Poetika Lava Tolstoja

2.2. Tolstoj kao književnik

Lav Nikolajevič Tolstoj¹ otvara drugačiji pogled na svijet uvođenjem nečeg novog i posebnog u književnost. Za mladog Tolstoja može se reći da je analitičar te da su njegova prva djela analitičkog karaktera. Vrativši se na svoje imanje gdje je rođen, Jasnu Poljanu, svoj književni put započinje svojim prvim sastavom *Povijest jučerašnjeg dana* u kojem opisuje dan mladića iz Jasne Poljane koji se vraća kući svojoj obitelji.² Ovim nedovršenim djelom Tolstoj najavljuje svoj stvaralački put koji će se većim djelom temeljiti na psihičkoj sastavnici pojedinca, a preko njega i društva. Djelo *Djetinjstvo* prvi je dio trilogije (*Dječastvo* i *Mladost*) za koju se može reći da je autobiografska³ što o Tolstoju govori da je svoje uzore tražio negdje drugdje te se nije oslanjao samo na ono što je u tom razdoblju bilo „popularno“. U ovoj trilogiji Tolstoj, opisujući mladog plemića i njegov životni put spoznavanja kako sebe, tako i drugih, otkriva etičku i moralnu problematiku svog ranog života te otkriva tajne svog, ali i ljudskog duha.⁴ Kroz analizu pojedinca Tolstoj izvodi moralne i etičke zaključke. To je posebice uočljivo u nekoliko njegovih djela: *Dva husara*, *Luzern (Iz zabilježaka kneza Nehljudova)*, *Tri smrti*, *Polikuška*, *Platnomjer* i dr. U ovim novelama Tolstoj razvija tzv. fabularni paralelizam gdje dvjema ili više suprotstavljenim fabulama istovremeno izvodi pojedinačne, najčešće isto suprotstavljene zaključke na temu društvenih odnosa.⁵ Fabularni paralelizam vidljiv je i u romanu *Ana Karenjina* gdje se radnje, iako povezane, na kraju razrješavaju na različite načine. *Ana Karenjina* važna je jer u Tolstojev opus uvodi novine poput brze promjene situacija koje postiže kratkim poglavljima i simbolike koja čitatelju daje predosjećaj katastrofičnog završetka,

¹ Lav Nikolajevič Tolstoj, rođen 1828. godine, a umro 1910., ruski je pisac, dramatičar, prozaist, a može se reći i filozof. Studirao je orijentalne jezike želeći karijeru izgraditi u diplomaciji, ali od toga ubrzo odustaje te prelazi na pravo od kojeg također odustaje da bi konačno odlučio raditi na razvijanju vlastite filozofije u kojoj je, istražujući sve poglede, ostao vjeran religiji, ali je istovremeno propitivao sve što postoji. (Stojnić, Mira (1974). *Ruski pisci XIX i XX veka*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, str. 4.) Tražio je nešto u čemu i preko čega će dobiti potpune odgovore na pitanja o kojima je promišljao zbog čega je često zapadao u kontradiktorno ponašanje. Ta proturječnost koja je vidljiva već na početku njegova života pratit će ga kroz njegova djela u kojima će žarko zastupati svoju filozofiju, a s druge strane živjeti život suprotan načelima koja sam postavlja. Odrastajući u plemićkoj obitelji već u ranoj dobi u njemu se budi nezadovoljstvo tim privilegiranim položajem te se počinje baviti društvenom problematikom, točnije počinje raditi na uspostavljanju novih društvenih odnosa, a nakon putovanja Europom vraća se razočaran u zapadnu civilizaciju smatrajući ju neosjetljivom na društvenu nepravdu (Detoni-Dujmić, Dunja (glavna ur.) (2005). *Leksikon svjetske književnosti: pisci*, Zagreb: Školska knjiga, str. 1089.) Tolstojev život bio je obilježen nezadovoljstvima zbog neuspjeha i razočaranjem u svijet i ljude, ali i u vlastiti život te on, unatoč bolesti, odlazi od kuće, napušta svoju obitelj i uslijed svog lutanja umire na željezničkoj postaji 1910. godine.

² *Ruski klasici XIX. stoljeća*, str. 157.

³ *Ruski klasici XIX. stoljeća*, str. 158.

⁴ Isto.

⁵ Isto, str. 160.

nemira i uzbuđenosti.⁶ Pitanja koja je Tolstoj otvorio i pokrenuo u *Ani Karenjinoj*, pitanja braka i ljubavi, nastavljaju se u *Kreutzerovoj sonati* u kojoj donosi zaključke kojima negira spolni odnos i propovijeda apstinenciju i suzdržavanje. *Rat i mir* djelo je čija je pozadina pisanja vrlo duboka - Dekabristički ustanak Tolstoju je bio povod za skupljanje građe koja će mu pomoći u obradi tog povijesnog događaja, a preko uvida u karaktere pojedinaca, ali i masa, tematizira povijesne probleme i nacionalne ideje te preko njih iznosi svoj vlastiti stav o istima.⁷ Raznovrsnost tematike dovodi do romana *Uskrsnuće* gdje Tolstoj, razvijajući dva dramatska prikaza, dvije suprotnosti, ironizira tadašnji pravni sustav i viđenje istine ovisno o položaju s kojeg se ona nastoji sagledati.⁸ Uz brojne romane i pripovijetke napisao je i dvije drame, *Vlast tame* i *Plodovi prosvjete*, a posebno ga je zanimala i tema umjetnosti, estetike, o kojoj je pisao 80-ih i 90-ih godina 19. stoljeća, koja se također temeljila na klasnoj podjeli društva i koja je određena potrebama radničke klase što je, kako navodi Stojnić, rezultiralo kulturnom zaostalošću s obzirom na to da, prema Tolstoju, radnička masa umjetnost može razumijeti i prihvatiti samo u vezi s radom koji čini i održava njihov život.⁹

Likovi Tolstojevih djela uglavnom su pojedinačne osobe, obrazovani mladići višeg sloja, starija gospoda koja su proživjela život o kojem pričaju (kao što je slučaj u *Kreutzerovoj sonati*) koji su dio jedne mase koja se možda neizravno, ali također karakterizira. Likovima i njihovom psihološkom karakterizacijom postiže se približavanje običnom čovjeku, prodiranje u narod i njegovu svijest jer u stvarnom životu čovjek proletarijata, najnižeg sloja, prolazio je kroz bol i patnju za koju se krivio obrazovani sloj te se to smatralo njegovim grijehom koji se morao iskupiti. Junaci Tolstojevih djela prikazani su u dva svjetla. S jedne strane, prikazan je njihov život u društvu i svim njegovim ustrojstvima, a s druge strane, njihov život i misli dok su ostavljeni sami sa sobom.¹⁰ Iako je živio u sretnim okolnostima i imao sve čemu velika većina teži, želio je pobjeći od toga, pobjeći u priprost narod i sjediniti se s njim misleći da je to savršenstvo i da tome treba težiti. To savršenstvo i pravu istinu vidio je u ruskom narodu, ali je vidio i nepravdu koja mu se događa zbog čega se kod njega javlja svijest o krivnji spram naroda, ali i potreba za pokajanjem. Zbog toga je Tolstoj kritizirao kulturu koja je umjetno stvorena i prema tome lažna te je sve više hitao k prirodi koja je proces, prirodi koja stvara život i u kojoj se nalazi istina, a izvor takvih misli pronašao je kod J. J. Rousseaua.¹¹ Ono

⁶ Isto, str. 165

⁷ Isto.

⁸ Isto, str. 59.

⁹ *Ruski pisci XIX i XX veka*, str. 70.

¹⁰ *Ruska ideja*, str. 135.

¹¹ Berdica, Josip (2010). Tolstojevo mjesto u ruskoj religijskoj filozofiji. Prolegomena u mišljenje. *Diacovensia*, 18 (1), 129-157., str. 142. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/52079>

što uočavamo čitajući Tolstojeva djela je njegova ljubav i zanesenost životom, ali životom koji teži čistoći koja ga čini savršenim te time uspunjava zahtjeve prirode, božje zakone koji su jedini zakoni koji trebaju postojati i koje treba slijediti. Tolstoj je svoja načela pokušao utemeljiti na razumu zbog čega Berđajev navodi kako je Tolstoj miješao razum i mudrost kao i božanski i prosvjetiteljski razum.¹² Na temelju toga Berdica zaključuje da je Tolstoj odbacivao sve što nije počivalo na razumu zbog čega je stvorio vlastiti metafizički sustav na osnovi samo nekih kršćanskih postavki što se može nazvati „teološkim racionalizmom“.¹³

2.2. Tolstojeva filozofsko-religijska misao

Tolstoj je na svjetskoj razini poznat kao stvaratelj iznimnih književnih djela u razdoblju realizma, ali je vrlo malo proučavan u kontekstu svoje filozofske i religijske misli. Religija je u velikoj mjeri utjecala na Tolstojev život i rad. Bio je svjestan svog nesavršenog života zbog čega je uvelike patio te je svojim moralnim učenjem širio težnju za savršenim životom koji se postiže duhovnom obnovom, očišćenjem, prvenstveno samoga sebe, a ne poboljšavanjem života drugih.¹⁴ Doživljava duhovnu krizu 1877. godine¹⁵ u kojoj se javlja potreba za postavljanjem egzistencijalnih pitanja i traganjem za odgovorima na ista. Misleći da su to pitanja do čijih se odgovora dolazi posredstvom razuma, jasnim postaje Berđajev iskaz da je Tolstoj miješao razum i mudrost. Shvativši da su to pitanja u kojima se odgovori ne mogu razumski utemeljiti, zaključuje da su to „pitanja srca“¹⁶ te da odgovori dolaze našim djelovanjem kroz cijeli život. Tolstoj se uvelike bavio i zanimao filozofijom. Samo neki od filozofa koje je proučavao su Hegel, Schopenhauer, Descartes, Kant, Platon što je uvelike utjecalo na formiranje njegovih stavova prije i nakon duhovne krize. Tolstojev odnos prema religiji/kršćanstvu/pravoslavlju može se protumačiti na tri načina. Najprije, moguće ga je smatrati „starozavjetnim kršćaninom“¹⁷ jer je u svojoj potrazi za Bogom čitao i pozivao se na Sveto pismo i na Evanđelja na što je zasigurno utjecalo religiozno okruženje u kojem je odrastao i njegov odgoj u duhu Ruske pravoslavne crkve. Zatim, u skladu s time naziva ga se i „istinskim kršćaninom“ smatrajući da je njegovo učenje istinski u skladu s učenjima prave vjere.

¹² Isto, str. 146.

¹³ Isto, str. 150.

¹⁴ *Ruska ideja*, str. 174.

¹⁵ Berdica, Josip (2010). Kroz filozofiju do smisla života: slučaj Tolstoj. Prigodom stote godišnjice smrti (1910-2010). *Obnovljeni život*, 65. (3.), 295-310., str. 301. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/59176>

¹⁶ Isto, str. 296.

¹⁷ Isto, str. 299.

Naposljetku, on je „mistični pravoslavac“¹⁸ koji opovrgava stavove i učenja Crkve zbog čega s njom ostaje u trajnoj zavadi te je to posljednja faza njegovog učenja kojoj ostaje predan do kraja života.

Tolstoj je bio propovjednik, moralni i religiozni, te je tolstojevski moral zahvatio sve krugove društva, od najviših do najnižih, a bio je to moral koji se smatrao neostvarivim, ali najvišim koji se može ne samo dosegnuti, nego uopće i zamisliti.¹⁹ Radi se o težnji k otkrivanju konačne istine koja onemogućuje čovjeku da se smiri zbog čega uvijek teži onome beskrajnom. Strastveno je bio tome posvećen, a razlog se može pronaći u njegovom strahu od shvaćanja činjenice da je život besmislen zbog kojeg je također bio u stalnom proturječju sa samim sobom. Najprije je odgovore pokušao potražiti u eksperimentalnim i spekulativnim znanostima s naglaskom na filozofiji za koju kaže da jedina, ukoliko je prava filozofija, može i mora jasno postaviti to pitanje i jedina može i mora dati odgovor na njega.²⁰ Smrt kao jedini odgovor na pitanje o smislu života tjera ga na pomisao o samoubojstvu, ali shvaća da je vjera, kao nerazumski oblik spoznaje, jedina koja može čovjeku ponuditi shvaćanja o životu i njegovoj svrsi.²¹

Proučavajući brojne spise i analize teološke dogme, Tolstoj nije želio narod udaljiti od vjere već je narodu želio približiti Carstvo Božje²² koje se nije odnosilo na crkvene obrede, ikone, klanjanja i naposljetku na samu Crkvu. Carstvo Božje očituje se u beskonačnosti kojoj se teži, savršenstvu kojem je krajnji cilj sjedinjavanje s najvišim od svih bića, Bogom, u vječnom. Za Tolstoja čovjek nije bio temelj sveg događanja, on je samo mali dio kozmosa kojemu je krajnja svrha ulazak u Carstvo Božje, a svrha čovjekovog života i njegovog kršćanskog djelovanja je Bog kojeg Tolstoj nikada nije zanijkao.²³ Smatrao je da je crkvena dogma udaljavala ljude od istinskog Kristovog učenja. Isprepleten mnogim filozofima i mudracima koje je proučavao (Buda, Sokrat, stoici, Hegel itd.) i unatoč razočarenju u život nikada nije prestao tragati za istinom, ona je jedino u čemu je mogao pronaći svoje smirenje. Mnogi ga smatraju vrlo važnom prekretnicom u svijetu filozofije iako se on nije profesionalno njome bavio, ali bez obzira na to dosegao je njezinu srž - neprestano je tragao za odgovorima o smislu ljudske egzistencije, o životu i smrti kao i o čovjekovom mjestu u kozmosu koja su tek neka od mnogobrojnih filozofskih pitanja.

¹⁸ Isto.

¹⁹ *Ruska ideja*, str. 174.

²⁰ *Kroz filozofiju do smisla života: slučaj Tolstoj.*, str. 302.

²¹ Isto.

²² *Ruska ideja*, str. 175.

²³ Isto, str. 176.

3. Kontekst *Kreutzerove sonate*

3.1. Okolnosti u kojima je napisana *Kreutzerova sonata*

Djelo *Kreutzerova sonata* nosi naziv poznate Beethovenove Sonate No. 9, poznatije kao Kreutzerova sonata. Povod za pisanje tog djela bio je koncert koji su organizirala Tolstojeva djeca u srpnju 1887. na kojem se izvodila Kreutzerova sonata što ga je vrlo taknulo te koncert nije odslušao do kraja, a godinu dana nakon toga Tolstoj iznova sluša Sonatu te razgovara sa svojim prijateljima od kojih mu jedan daje ideju za radnju djela istinitom pričom o putovanju vlakom u kojem je razgovarao s neznancem o njegovom bračnom životu.²⁴ Glazba u ovom djelu nije u središtu radnje, ona je sporedna tema koja potpomaže razvoju radnje te prikazuje koliko je glazba imala utjecaja na Tolstojevo stvaralaštvo. Tolstoj je želio napisati djelo kojim će kritizirati ljudsku strast i spolnost te iznijeti moralne stavove koji će poduprijeti stajalište da supružnici trebaju njegovati bratsko-sestrinski odnos u čemu se vidi da je dolazio do krajnosti pokušavajući dokazati da je njegova teorija ispravna. To je uvelike bilo u opreci s njegovim životom te samog sebe dovodi do sukoba jer je upravo u to vrijeme njegova žena Sofija ostala trudna²⁵ zbog čega se postavlja pitanje kako je Tolstoj mogao moralizirati narod kada se sam nije pridržavao vlastitih moralnih postavki. U *Kreutzerovoj se sonati* pokušavaju opravdati i ublažiti negativne reakcije koje su nastale zastupajući stav da su ljudska spolnost i reprodukcija poželjne samo zato što je to Božja volja, ali taj se stav kroz djelo gubi.²⁶ Djelo je istodobno izazvalo negativne reakcije, ali i postalo vrlo popularno što je rezultiralo carskom cenzurom koja je zabranila tiskanje zbog sumnjivih moralnih iskaza koji su bili usmjereni protiv pravoslavne Crkve.²⁷ *Kreutzerova sonata* nije se sviđela ni Tolstojevoj ženi Sofiji jer su uvelike uočljivi autobiografski elementi, o kojima će u daljenjem tekstu biti više, zbog čega je osjetila da je na neki način „prozvana“, ali se unatoč tome zauzela za objavljivanje djela koje je dopušteno samo u sklopu *Sabranih djela* jer je tako bilo teže dostupno.²⁸ *Kreutzerova sonata* djelo je u kojem je prisutan i najbolje uočljiv „tolstojevski moral“ te sadrži nekoliko glavnih tema koje prožimaju cijelo djelo.

²⁴ Berdica, Josip (2004). Pogled na brak i ljudsku spolnost Lava Tolstoja u djelu *Kreutzerova sonata*. *Obnovljeni život*, 59 (4), 477-498., str. 483-484. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/1172>

²⁵ Isto, str. 485.

²⁶ Isto, str. 484.

²⁷ Isto, str. 485.

²⁸ Isto.

3.2. Glavne teme *Kreutzerove sonate*

Dobijajući pisma čitatelja u kojima ga mole da pojasni što je želio reći napisavši *Kreutzerovu sonatu*, Tolstoj je dodatno napisao objašnjenje u obliku pet glavnih teza koje se mogu izvesti iz djela. Iako to iznosi u epilogu, smatra se sastavnim dijelom *Sonate* te bi bez toga djelo bilo nepotpuno. Teze se iznose redom te se svaka negira i pojašnjava zbog čega.

Prva teza koja je navedena kao lažno utemeljena je da je „spolno općenje prijeko potrebno zdravlju, pa kako ženidba nije svagda moguća, to je spolno općenje izvan braka, koje ne obvezuje muškarca ni na što, nego jedino na plaćanje novcem“.²⁹ Ova teza negirana je tvrdnjom da za zdravlje jednih ne može biti dobro nešto što je štetno za zdravlje drugih, a osim za fizičko, štetno je i za duhovno zdravlje žena. Bez uljepšavanja kritizira se vlast i medicina koji potiču takvo ponašanje i ne čine ništa da bi se to spriječilo: „Brižna se vlast stara za to. Ona pazi na valjan rad bludišta i osigurava gimnazijalcima razvrat. I doktori za plaću paze na to. Tako i treba. Oni tvrde, da je razvrat koristan za zdravlje, pa oni osnivaju pravila, akuratan razvrat.“ Pripovjedač navodi da je to zabluda i varka jer ljudi izbjegavaju posljedice, a to su djeca, tako što taj teret rađanja i odgajanja djeteta ostave ženi ili tako što uopće spriječe rađanje djece. Smatra se da je to u proturječju s osnovnim moralnim načelima te da je potrebno suzdržavanje koje je prirodan način života - suzdržavanje od jela, pića, nerada, ali i bludnih misli s drugim ženama. Zaključak je da je suzdržanost moguća i poželjna za zdravlje.

Druga glavna teza djela je da se u društvu ljubav smatra ne samo potrebnom i poželjnom za zdravlje, nego i „poetskom uzvišenom srećom u životu“ čime se opravdava nevjera koja je postala normalna pojava u društvu. Uzrok takvom mišljenju je pogrešan odgoj muškaraca i žena da je zaljubljenost nešto uzvišeno te da ih je potrebno odgajati tako da se i nakon ženidbe ne odaju tom osjećaju koji se smatra životinjskim stanjem. Taj osjećaj ljude navodi na prevaru koju je potrebno kažnjavati isto tako kao što se kažnjavaju slični zločini prevare, a umjesto toga o tome se pišu stihovi i skladaju pjesme: „U svim su romanima u tančine opisana čuvstva junacima, ribnjaci, grmovi, oko kojih oni obilaze; ali kad se opisuje njihova velika ljubav za koju gospođicu, ništa se ne piše o tom, šta je prije bilo s njim, sa zanimljivim junakom. Nema ni riječi o njegovu pohađanju bludišta, o sobaricama, kuharicama, tuđim ženama.“

Kao treća teza iznosi se kritika u odnosu na ponašanje društva u kojem je, u skladu s prethodne dvije teze, rađanje djece prestalo imati smisao koji treba imati, postalo je smetnja istoj toj poetski uzvišenoj ljubavi i sreći dok treba biti svrha bračnih odnosa: „Djeca su

²⁹ Svi citati u ovom diplomskom radu navedeni bez oznake preuzeti iz: Tolstoj, Lav Nikolajevič (1921). *Kreutzerova sonata*, Zagreb: Tisak i naklada „Tipografije“ d.d.

blagoslov božji, djeca su radost! Ta sve je to laž. (...) Djeca su muka i ništa više.“ U to vrijeme postala su iznimno popularna sredstva kojima su žene spriječavale trudnoću što pripovjedač oštro osuđuje jer je to u proturječju s čovjekovim moralnim načelima te korištenje kontracepcijskih sredstava izjednačava s ubojstvom: „Mi se ili na umjetan način izbjegnemo od djece, ili smatramo djecu nesrećom, posljedicom neopreznosti. To je još i gornije. Nema opravdanja. Ali mi smo toliko pali moralno, da i ne uviđamo potrebe za opravdanje.“ Osim toga, time si ljudi uvelike olakšavaju život u smislu da se oslobađaju posljedice rađanja i obaveze brige i odgoja djece za koju pripovjedač kaže da su „posljednje opravdanje svinjskoga života“. Da bi se to izbjeglo, zaključak je da je suzdržljivost obavezna, kako za ljude koji se još bračno nisu obvezali, tako i za one koji jesu.

Pod četvrtim problemom navodi se pogrešan odgoj djece koji je jednak životinjskom. Svrha je odgoja djece u tome da ih se odgaja u skladu sa zahtjevima života te da ih se pripremi za rad i samostalan život. Pripovjedač kaže da se roditeljska briga sastoji u tome „da ih što bolje nahrane, da im uvećaju rast, da ih učine čistima, bijelima, sitima, lijepima“. Drugim riječima, brinu se za njihovo fizičko blagostanje, fizičku prisutnost u svijetu, na što ih potiče i medicina da bi se moglo reći da postoji znanstveno opravdanje za to, dok onu moralnu, duhovnu, psihičku zapostavljaju. Takvu djecu naziva razmaženom i uspoređuje ih sa životinjama zbog njihove sklonosti požudi koja je posljedica hedonizma na koji roditelji nauče djecu. Kao zaključak pripovjedač donosi stav da je potrebno postaviti više ciljeve odgoja od navedenih čime će se odgoj djece promijeniti.

Kao posljednje, peto, pripovjedač iznosi kritiku zaljubljenosti između mladića i djevojke koja je uzvišena do te mjere da postaje težnjom svakog čovjeka. Zbog toga kao da i jedni i drugi imaju uloge - mladići da odaberu, osvoje i zadrže najljepši predmet ljubavne veze, točnije najljepšu djevojku, a djevojke da ovladaju mladićima i uvuku ih u vezu ili brak. To se smatra uzrokom besposlenosti koja se javlja kod muškaraca i bestidnosti kojom su obilježene žene te pripovjedač zaključuje da se ljudska svrha, „bila to služba čovječanstvu, domovini, znanosti, umjetnosti, (i ne govorim o službi Bogu)“, ne može postići ljubavnim sjedinjavanjem između dvoje ljudi: „Smetaju strasti. Od strasti je najjača, najpakosnije i najupornija spolna, putena ljubav, i zato, ako se unište strasti i posljednja, najjača među njima, putena ljubav, to će se izvršiti proročanstvo, ljudi će se združiti, postići će se svrha čovječanstva i ne će mu biti rad čega da živi.“

Prema opisu pet glavnih tema *Kreutzerove sonate*, s ovim načelima nemoguće je ne složiti se prvenstveno jer su ona u skladu s moralnom svijesti o čistoći duha i tijela, što jedino vodi k savršenom životu, a time i napretku čovječanstva, ali se isto tako uočava zgrožavanje

nad činjenicom da nitko ne promiče stavove o lošem utjecaju razuzdanosti. Naime, dolazi se do zaključka da se prakticiranjem loših životnih navika i izbjegavanjem dobrih ljudskom rodu može samo naštetiti, dakle, potrebno je slijediti „ideal potpune čistoće“, to je „ono dobro, što se postiže suzdržljivošću i čistoćom“, za što pripovjedač kaže da je upravo to, ideal, a ne nekakvo pravilo. Ovdje je uočljiva filozofska misao o ideji u kojoj je taj ideal jedino moguće ostvariti, taj je ideal sadržan u mogućnosti te kad bi čovjek zaista mogao doći do njega, kada bi ga mogao ostvariti, tada se više ne bi moglo govoriti o idealu. Tolstoj je vrlo dobro poznao Platonovu ideju Dobra (*Država*) te ju je primijenio na svoj moralno-kršćanski nauk - ova načela moraju biti usvojena prije svake spoznaje i prije svakog djelovanja. Ukoliko tog ideala nema, ukoliko on izostane, utoliko nema ni napretka čovječanstva čime se ugrožava njegov opstanak. Kroz djelo se kitiziraju oni koji smatraju suprotno, koji smatraju da će upravo težnja za ostvarenjem tog ideala primjenom opisanih načela dovesti do nazadovanja. U tom duhu objašnjava se kako postoje dva načina upućivanja čovjeka na moralno djelovanje. Jedan od njih je „vanjski“, čovjeku se daju određena pravila koja treba slijediti i ta pravila postavljaju institucije koje time kontroliraju čovjekovo ponašanje u zajednici. Tolstoj u svojem filozofskom učenju nije podržavao postojanje tih institucija kao nauka koji se širio na opisani način te pripovjedač navodi da se taj nauk „lažno naziva kršćanskim.“ Drugi način se onda može nazvati „unutarnjim“ jer dolazi iznutra. Realizira se u čovjekovoj težnji za savršenstvom, u težnji za dostizanjem ideala koji čovjek spoznaje da postoji. Taj način pripovjedač uspoređuje s kompasom koji čovjeku pokazuje pravac kojim mora ići kao i skretanja s pravoga puta koja je učinio. Za Tolstoja je to pravi kršćanski nauk jer, bez obzira koliko udaljeni bili od Boga, slijedeći savršenstvo i ideal čistoće uvijek smo u odnosu s Njim i prema Njemu te smo Mu uvijek blizu. Nastojanje živjeti život u skladu s time uvijek će voditi čovjeka naprijed te će uvijek imati želju otkriti ono što se nalazi pred njim. Pripovjedač navodi da se u tome sastoji razlika između pravog kršćanskog nauka i onog nauka koji se naziva lažnim kršćanskim - istinsko kršćanstvo i sam Krist nisu „uveli“ nikakva pravila „ispravnog“ načina življenja, ali su ljudi toliko usvojili taj „vanjski“ nauk da ne znaju niti žele znati razliku i odstupiti od toga. Posebno se skreće pozornost na instituciju braka za koju se tvrdi da nije potekla od Krista jer je on sam negirao postojanje braka. Brak služi samo u svoju vlastitu svrhu, u svrhu zadovoljavanja i opravdavanja uzvišene i „putene“ ljubavi, a cilj pravog kršćanina uvijek mora biti sjedinjavanje s Bogom, ljubav prema Njemu i prema bližnjemu. Sklapanjem bračne zajednice čovjekovo služenje Bogu se ograničava i smanjuje jer je tada cilj stvaranje i odgajanje djece. Kao zaključak i rješenje toga iznosi se teza da i muškarac i žena moraju živjeti u odnosu u kojem žive brat i sestra te zajednički težiti idealu čistoće.

3.3. Razdoblje realizma

Naziv realizam oblikovan je prema latinskoj riječi *res* (stvar), *realis* (stvaran)³⁰ te ima širok spektar korištenja u književnosti, filozofiji i umjetnosti. U filozofiji pojam realizma ima metafizičko utemeljenje prema kojem neka konkretna stvar postoji, ali su njezino postojanje i svojstva koja ta stvar posjeduje nezavisni od našega uma i našeg znanja o konkretnoj stvari.³¹ Nadalje, u znanosti u književnosti pojam realizma koristi se u ponešto užim značenjima pa tako Milivoj Solar navodi kako je najopćenitije značenje nastalo prema starom antičkom pojmu *mimesis* (oponašanje)³² te je prema tome već u antičko doba umjetnost dobila svoju ulogu prikazivanja i reprezentiranja vanjskoga svijeta i zbilje onakvima kakvi jesu. Takav pristup književnosti Solar definira kao „opći tip oblikovanja književnosti“³³ jer takva književnost čitatelju prenosi određenu ideju stvarnosti opisivanjem onoga što ju takvom čini. Najuže shvaćanje koje se, doduše, nije potpuno ustalilo, je shvaćanje realizma kao književnog pravca koji čine određena načela (funkcija, tehnike, književne vrste, likovi i sl.)³⁴ na temelju kojih se, kao i u najširem značenju, čitatelju želi prikazati najčešće surova društvena stvarnost. Konačno, realizam se definira kao književna epoha s obzirom na to da se načela takve vrste književnog stvaralaštva pojavljuju tridesetih godina 19. stoljeća, nakon romantizma, i zastupljena su sve do devedesetih godina nakon čega se pojavljuje modernizam.³⁵

Nekoliko je načela koja književno blago nastalo u tom razdoblju čine izuzetno privlačnim čitateljima. Nakon dominacije lirskih tekstova u romantizmu javljaju se prozni književni oblici, a kao reprezentativan oblik javlja se roman, po mogućnosti što opsežniji, u kojem se jednostavnom naracijom oblikuje fabula o određenom društvenom sloju, obitelji koja mu pripada ili konkretnom pojedincu.³⁶ Romanom se „pokušala slijediti znanstvena metoda“³⁷ pomoću koje bi se čitatelju pružile objektivne činjenice. Prema tome, funkcija književnih djela razdoblja realizma nesumnjivo je društvenoanalitička: „Pisac-realist, oblikujući socijalno-psihološki motivirane i društveno reprezentativne karaktere, dovodeći ih fabularno u vezu s drugim karakterima, uspoređujući ih i razvijajući njihove sukobe i dileme (...) vrši zapravo

³⁰ Solar, Milivoj (2003). *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb: Golden Marketing, str. 222

³¹ Dožudić, Dušan (2013). Realizam, vjerojatnost i najbolje objašnjenje. *Prolegomena*, 12 (2), 223-243. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/111949> str. 227.

³² *Povijest svjetske književnosti*, str. 222.

³³ Isto.

³⁴ Isto str. 223.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto, str. 226.

društvenu analizu, pronalazi tendencije društvenih procesa, razotkriva bit društvenih odnosa“.³⁸ Društvenoanalitička funkcija posebno se razvila u ruskoj književnosti te je, može se reći, glavna funkcija djela ruskih književnika.

3.4. Realizam u Rusiji/ruski realizam

Ruski realizam javlja se četrdesetih godina 19. stoljeća pojavom tzv. naturalne škole koja je započela novi pravac kretanja ruske književnosti koja se usredotočuje na prozni izražaj s minimalnim uljepšavanjem i na kritičko opisivanje konkretne zbilje, a književna vrsta koja postaje karakteristična je ogled (rus. *očerk*), „nefabularna, poludokumentarna crtica“.³⁹ Kao što je već spomenuto, društvenoanalitička funkcija posebno je izrazita u djelima ruskih realista zbog stava da je književnost društvena pojava te je prema tome književnih predstavnika društva⁴⁰, a kao takav književnik mora prenijeti društvu zbiljsko stanje stvari života i time uvijek iznova obnavljati društvenu svijest i usmjeravati ju prema napretku. Na takvu izraženost društvenoanalitičke funkcije uvelike je utjecalo tadašnje političko stanje u državi koja je bila pod autokratizmom Nikolaja I. koji je, nakon Dekabrističkog ustanka, strahujući za svoju vlast, osjetio veliko nepovjerenje prema svim društvenim slojevima, naročito prema plemstvu, a time i prema svim društvenim pokretima koji su se tada počeli razvijati.⁴¹ To ga je navelo na stvaranje promjena, promjena za koje je želio da ostanu neprimjetne, ali koje će istovremeno biti učinkovite u njegovu korist. Promjene su bile vidljive u obrazovanju otvaranjem novih sveučilišta i poticanjem na napredak što je rezultiralo pojavom brojnih učenjaka, a također i pojavom brojnih književnika kao što su Puškin, Ljermontov, Dostojevski, Turgenjev, Tolstoj i drugi⁴² i njihovih književnih djela. Političko stanje u državi bilo je nezavidno - svaki pokušaj naroda da postane politički aktivan je prekinut, a slobodno izražavanje misli izravno je i neizravno zabranjeno što je dovelo do rađanja brojnih ideologija koje se manifestiraju u velikoj mjeri kroz književnost te se može reći da ona „sjediniuje u sebi filozofsku, ekonomsku i političku misao“⁴³ te je ona bila najslobodniji način izražavanja i djelovanja. Književnici nisu željeli samo prikazati trenutno socijalno stanje, već su željeli provocirati narod i nagnati ga na promjene. Radilo se o problematiziranju društvenog stanja, raspravama moralnog, socijalnog,

³⁸ Flaker, Aleksandar (1977). *Povijest svjetske književnosti u osam knjiga*, knjiga 7, Zagreb: Mladost, str. 303.

³⁹ Isto, str. 302.

⁴⁰ Isto, str. 303.

⁴¹ Jelačić, Aleksej (1929). *Istorija Rusije*, Beograd: Mlada Srbija, str. 202.

⁴² Isto, str. 207.

⁴³ *Povijest svjetske književnosti u osam knjiga*, str. 303.

političkog karaktera. Pokretači ruske kulture svojim su se radom usprotivili carevoj vlasti pokušavajući doprijeti do čitatelja i probuditi u njima osjećaj za revoluciju te su mnogi književnici maltretirani, ometani u radu, njihova djela bila su cenzurirana, proganjani su na Sibir ili Kavkaz, kažnjavani teškim kaznama ili su jednostavno bili prisiljeni sami pobjeći iz Rusije.⁴⁴ Književnost ruskog realizma usko je vezana uz političku i društvenu situaciju toga razdoblja te je potrebno dobiti uvid u povijesna događanja da bi se mogao shvatiti kontekst književnih djela nastalih u tom razdoblju.

3.5. Ruska misao

Način mišljenja u tadašnjoj Rusiji omogućava čitatelju bolje razumijevanje cilja ruske književnosti toga razdoblja. Glavna tema ruske svijesti i misli bila je socijalnog karaktera. Ruski narod karakterizirala je osobina ujedinjenja i uspostavljanja socijalne ravnoteže i pravde te su se u Rusiju, iako tada slabije razvijenu, polagale nade za uspostavljanje boljeg društvenog poretka i izbjegavanje pronicanja kapitalizma i njegovog utjecaja u njihov ekonomski razvoj.⁴⁵ Ta karakteristika narodnjaštva temeljila se na uvjerenju da je narod temelj pravedne države te društvena nejednakost nije bila poželjna. Mnogi ruski pisci, uključujući Tolstoja, radnu klasu društva smatrali su temeljem naroda te se vjerovalo da su temeljne karakteristike Rusa, a to su ruska narodnost i pravoslavlje, dolazile i održavale se upravo u prostom narodu, a ne u visokim i privilegiranim slojevima.⁴⁶ Radnička klasa u kombinaciji s duhom pravoslavlja činila je Rusiju i ruski narod izrazito komunitarističkim zbog težnje za odbacivanjem individualnog subjekta i težnje k stvaranju zajednice u kojoj nisu prisutna socijalna razgraničenja.⁴⁷ Rusi su željeli stvoriti zajednicu čije će glavno obilježje biti sloboda te su odbacivali vlast. Težili su anarhiji odnosno slobodi i pravdi u društvenom životu⁴⁸ čime su zanijekali bilo kakav oblik vlasti i vladanja kao i postojanja države koja će upravljati i organizirati društveni život. Ruska kultura uvelike se razlikovala od zapadne samim time što su Rusi kulturu manifestirali u najvećoj mogućoj mjeri te ona nije imala granice, dok se zapad smatrao potomcima grčko-rimske kulture koja se mora poštovati u svoj svojoj veličini.⁴⁹ Što to znači? To znači da ruski narod i ruska kultura nemaju nikakvu formu te da ono što ih čini takvima kakvi jesu jest nihilizam,

⁴⁴ *Istorija Rusije*, str. 207.

⁴⁵ Berđajev, Nikolaj (1987). *Ruska ideja (Osnovni problemi ruske misli XIX i početkom XX veka)*, Beograd: Prosveta, str. 98.

⁴⁶ Isto, str. 101.

⁴⁷ Isto, str. 140.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, str. 126.

nepovjerenje prema svemu što čovjek čini, što ih dovodi do pobune - uz nihilizam ruskog naroda prisutna je i eshatologija jer „ruski narod je narod kraja“.⁵⁰ Taj nihilizam i eshatologija ruskoj književnosti pridodali su crtu kriticizma. Ruska je književnost željela razotkriti laž, otkriti istinski život koji nije mogao biti moguć u slojevima obrazovanih, već se za njim tragalo u samom narodu. To je radila na način da izbjegava i osuđuje svako uzdizanje, uljepšavanje i retoriku. Jednostavan jezik, gola istina i, može se reći, skepticizam ono je što čine rusku književnost realizma posebnom među svim drugim književnostima te je upravo zbog toga nihilizam „tipično ruska pojava“.⁵¹ Sve to dovodi do promjene u ruskoj misli koja poprima religiozno-filozofski karakter, a oni koji prenose takvu misao nisu ni filozofi ni teolozi, već književnici među kojima se posebno ističu Dostojevski i Tolstoj. U drugoj polovici 19. stoljeća, Lav Tolstoj imao je veliki utjecaj na društvo koje je bilo ili negativno usmjereno prema kršćanstvu ili nije bilo uopće uključeno u religiozni život.⁵² Pravoslavlje i Crkva igrali su veliku ulogu u „moraliziranju“ naroda. Ovdje riječ moraliziranje sadrži ironičan prizvuk upravo zbog toga što je Crkva mogla odrediti što je dobro za njezine pripadnike, a što ne. Drugim riječima, Crkva je imala mogućnost ekskomunicirati odnosno isključiti iz vjerske zajednice svakoga za koga je smatrala da je činio moralnu štetu zajednici, kaljao ugled same Crkve i stvorio prevelik utjecaj u narodu.

⁵⁰ Isto, str. 127.

⁵¹ *Ruska ideja*, str. 134.

⁵² Isto, str. 174.

4. *Kreutzerova sonata* iz aspekta Foucaultove filozofije seksualnosti

Seksualnost i spolnost vrlo su važan povijesni dispozitiv⁵³ koji se istražuje još od antičkog doba. Potrebno je opisati razliku između antičkog i kršćanskog shvaćanja čovjeka u odnosu na njegovu seksualnost. Za Grke je jednako bilo važno fizičko i duhovno zdravlje čovjeka, tijelo i duh uvijek su bili povezani zbog čega se može reći da su medicina i filozofija uvijek bile dvije međusobno povezane znanosti. Seksualnost je bila važan element na kojem se gradio čovjekov odnos najprije spram sebe, a zatim i spram drugih, odnosno, bila je važan element u procesu subjektivacije koji je u odnosu spram znanja, a koje je opet u odnosu spram slobode koja se očituje u brizi o sebi.⁵⁴ Stari su Grci bili svjesni čovjekovih potreba i osjećaja žudnje koji ima svaki čovjek kao i činjenice da je tu žudnju potrebno zadovoljiti. Zbog te svijesti bili su vrlo taktični. Preporučavali su umjerenost i ovladavanje nagonima, ali istovremeno su različitim učenjima, postupcima i metodama davali upute za razumno prakticiranje užitaka, ovdje konkretno seksualnih, te time, kako navodi Senković, upućivali čovjeka „u etiku i estetiku spolnih odnosa“.⁵⁵ Upravo na taj način, osvješćivanjem ljudskih nagona i samokontrolom, ostvaruje se sloboda. S druge strane, odnos kršćanstva i seksualnosti sadržava negativnu konotaciju. Za razliku od rimske i grčke antike, od otprilike 17. stoljeća, kršćanstvo je seksualnost gušilo, nijekalo i zabranjivalo te je, kako navodi Foucault, seksualnost „uvučena u stan“⁵⁶, roditeljska soba jedino je mjesto gdje može prisutstvovati, o njoj se ne govori, a svatko tko je u odnosu na seksualnost bio otvoreniji smatrao se nenormalnim. U odnosu na seksualnost provodi se neizravna represija koja se razlikuje od uobičajenih zabrana koje se provode na temelju vlasti i zakona⁵⁷ pomoću čega seksualnost treba postati nevidljiva i neprimjetna te u konačnici i nestati. Usađuje se svijest o seksualnosti kao vlastite slabosti, kako tijela, tako i duha, te ga se tehnikama (kao što su ispovijed, pokajanje i sl.), različitima od onih koje su koristili u antičko doba, usmjerava na suzdržavanje i samokontrolu za koju je poželjno da u konačnici prijeđe u askezu. Iščitavajući Tolstojevu *Kreutzerovu sonatu*, zaista se može uvidjeti na čemu je gradio svoj tzv. tolstojevski moral. Glavna je odrednica tolstojevskog morala ograničavajući element u odnosu na ljudske potrebe i seksualnost. U 18. stoljeću stvar se

⁵³ Senković, Željko (2015). Foucault i teorija seksualnosti. *Metodički ogledi*, 22 (2), 117-131., str. 123.

<https://doi.org/10.21464/mo42.222.117131>

⁵⁴ Isto, str. 125.

⁵⁵ Isto, str. 126.

⁵⁶ Fuko, Mišel (1982). *Istorija seksualnosti*, Beograd: Prosveta, str. 9.

⁵⁷ Isto, str. 10.

ponešto mijenja. Seksualnost, ponajviše mladih ljudi, postaje javna tema u koju se uključuju svi, liječnici, učitelji, obitelj, što znači da čovjek više nije pasivna instanca nego je izravno uključen u taj dispozitiv, u mišljenje o spolnosti i seksualnosti. Kako navodi Foucault, sve je to bilo upravljano od strane vlasti koja je u to doba na temelju građanskog zakona, kanonskog prava i kršćanskih spisa propisala i ograničila seksualnost.⁵⁸ Propisi su se temeljili na bračnim odnosima kao jedinama u kojima je spolni odnos dopušten na način da je nužan te su davali supružnicima upute na koji način ispunjavati svoje bračne obaveze.⁵⁹ U 19. stoljeću stvari u jednu ruku ostaju u iste, a u drugu se mijenjaju. Ako se u središte pozornosti sada postavi kršćanstvo, važno je istaknuti da kršćanska zajednica određenog pojedinca postavlja u ulogu pastira, čuvara stada⁶⁰ koji se skrbi za očuvanje mira unutar zajednice, ali i izvan. Pravila koja su uspostavljena da bi se kontroliralo moralno ponašanje zajednice pokušavaju se integrirati u društveni život šire zajednice u obliku prirodnih pravila za „dobar“ život. Navedeno se može uočiti u samoga Tolstoja koji upravo kao kakav pastir, koji ima moralizatorsku ulogu u odnosu prema svome narodu, pomoću svog najvećeg dara, pisanja, u kojem spaja etičko i estetsko, daje upute kojima ga želi moralno obrazovati. Prema njegovom shvaćanju, bračni odnosi imaju višu svrhu od one reproduktivne. Supružnici moraju njegovati bratsko-sestrinske odnose koji će ih zbližiti samo u svrhu služenja Bogu živeći „čistim“ životom, jer će im u suprotnom brak biti istovjetan paklu. Ukoliko se dogode djeca, ona se trebaju smatrati iskupljenjem njihove tjelesne ljubavi i grijeha te ih je potrebno odgojiti u istom tom duhu čistoće da bi postigli ono što njihovi roditelji nisu uspjeli. Ono što ne dopušta čovjeku dobar život u skladu s moralnim načelima je razvrat. Iako ne misle na u potpunosti jednaku vrstu razvrata, i Tolstoj i Foucault o njemu zaključuju isto - razvrat je taj kojim se upropaštava moral i razrušava brak i obitelj: „(...) nego je razvrat, istinski razvrat, baš u tom, što se oslobađaš od moralnoga odnošaja prema ženskoj, s kojom stupaš u fizičko općenje.“ Osim toga, veliki utjecaj na to imala je medicina. U *Kreutzerovoj sonati* pripovjedač ju oštro osuđuje zbog ironije u koju zapada jer preporučava spolne odnose kao dobre za zdravlje i istovremeno se bori s liječenjem sifilisa. Foucault to razrađuje na nešto drukčiji način govoreći da se medicina počela baviti seksualnošću na svim njezinim poljima, od fizičke do psihološke sastavnice, te da je na taj način preuzela jedan dio nadzora nad tim diskursom. Dok medicina propituje i propisuje aspekte u kojima se seksualnost pojavljuje, vlast je ta koja omogućava njezino širenje u različitim oblicima (Foucault ovdje govori o vrstama seksualnosti kao što su dječja seksualnost, seksualnost u svakodnevnim

⁵⁸ *Istorija seksualnosti*, str. 37.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ *Foucault i teorija seksualnosti*, str. 124.

odnosima kao bolesnik - liječnik i sl.) dok se u *Kreutzerovoj sonati* radi o poticanju širenja razvrata na način da vlast ne pokušava suzbiti prostituciju, koja se javlja kao veliki problem u Rusiji i danas, a samim time i opasnost koju to nosi. Tolstoj bi se zasigurno složio s Foucaultom u idućem: „Buržoasko društvo devetnaestoga stoleća (...) jeste društvo plamteće i rasplamsale perverzije.“⁶¹

Prema Foucaultu, postoje dva načina izražavanja istine o spolu i seksualnosti, a to su *ars erotica* i *scientia sexualis*. U ovom radu obratit će se pozornost na *ars erotica*, koja u prijevodu znači erotična umjetnost. Karakteristična je za zemlje poput Indije, Kine, Japana, arapskih i muslimanskih zemalja te se očituje u otkrivanju istine iz užitka koji dolazi iz nas samih bez ikakvih izvanjskih ograničenja u smislu dobrog ili lošeg, dopuštenog ili zabranjenog, beskorisnog ili korisnog.⁶² Užitak koji se spoznaje pomoću *ars eroticae* užitak je koji ne zahvaća samo tijelo, nego i dušu, spoznaje ga se u svojoj biti i u odnosu na nas same, tj. u odnosu na ono što budi u pojedincu i utjecaj koji ima na njega, a znanje i istina koji se time stječu ostaju tajna, ostaju u unutrašnjosti u svojoj posebnosti i veličini što u konačnici prerasta u seksualnu praksu.⁶³ *Ars erotica* se kod Tolstoja očituje u glazbi. Iako se u ovom djelu nije bavio umjetnošću i estetikom, ipak nije propustio izraziti se i u tom aspektu. Tolstoj je veoma osobno i duboko osjećao glazbu i njezin utjecaj te je smatrao da je umjetnost „najviši izraz snage u čovjeku“.⁶⁴ Glazba ima toliki utjecaj na pojedinca da ne zna što ga je snašlo, duh i tijelo kao da su u stanju hipnoze u koju sve više uvlači, a pojedinac se prepušta jer se ne može boriti s time. Konkretno u *Kreutzerovoj sonati* iz iskustva glavnoga lika Pozdnjiševa utemeljuje se stav da je laž da glazba uzvisuje dušu i opisuje iskustvo koje on doživljava slušajući glazbu gdje se očituje moment *ars eroticae*: „Muzika me primorava, da zaboravljam na sebe, na moje pravo stanje, prenosi me u neko drugo stanje, koje nije moje; pod dojmom muzike čini se meni, da osjećam ono, što zapravo ne osjećam, da razumijem ono, što ne razumijem, da mogu ono, što ne mogu.“ Glazba daje snagu koje pojedinac nije svjestan u sebi i zbog toga mu se čini da je u nekom uzvišenom stanju moći. Ona je „zarazna“, djeluje tako da prenosi osjećaje onoga koji ju je stvorio na onoga koji ju sluša te ih protagonist, ali i općenito čovjek, poprima i doživljava: „Ja se slijevam dušom s njim i zajedno s njim prelazim iz jednoga stanja u drugo.“ Upravo to stanje je stanje *ars eroticae* koje je izazvalo pomutnju u samom Pozdnjiševu i među likovima Pozdnjiševljeve supruge i mladog pijanista Truhačevskog. U protagonistu su se

⁶¹ *Istorija seksualnosti*, str. 45.

⁶² Isto, str. 54.

⁶³ Isto, str. 55.

⁶⁴ Tolstoj, Lav Nikolajevič, Albert; preuzeto iz: *Pogled na brak i ljudsku spolnost Lava Tolstoja u djelu Kreutzerova sonata*, str. 486.

pojavi novi osjećaji slušajući svoju ženu i Truhačevskog koji su izvodili Beethovenovu Kreutzerovu sonatu te kao da je otkrio drugu stranu svega: „Sva ova ista lica, a među njima i žena i on, prikazala mi se sasvim u drugom svijetlu.“ Upravo to stanje dovelo je do sukoba jer je Pozdnjiševu otvorilo oči i dovelo ga do istine. Sumnjao je da je ono što mu se događalo u umu i u srcu istina, propitivao je samoga sebe, ali, kako sam kasnije govori, „nikako ne mogu da se sjetim svojega tadašnjeg stanja“ - ono što je glazba u njemu pobudila pretvorilo se u vrtlog koji je uvukao sumnju, neznanje i osjećaj ljubomore i u konačnici rezultirao prijestupom i smrću. Izvođenje Beethovenove Kreutzerove sonate, koja je Tolstoju bila prijelomni trenutak za pisanje istoimenog djela, Pozdnjiševu je bilo mrsko: „Igrali su Kreutzerovu sonatu od Beethovena. (...) Strašna je stvar ta sonata. Baš taj dio. I uopće je strašna stvar muzika.“ U jednom od prethodnih poglavlja ovoga rada spomenuto je da Tolstoj kao da se bojao Beethovena i njegovih djela koji je na njega imao nevjerojatan utjecaj te ga u *Kreutzerovoj sonati* glavni lik i napada: „Ta onaj, koji je napisao na priliku Kreutzerovu sonatu, - Beethoven, ta on je znao, zašto je bio u takvom stanju, to ga je stanje navelo na neke postupke, i zato je to stanje imalo za njega smisla, ali za mene nema nikakva smisla.“ Pozdnjišev ga naziva „hipnotizerom“ te postavlja pitanje tko ima pravo vršiti takav utjecaj čime se povlači pitanje moralnog utjecaja na zajednicu koji je bio glavni problem Tolstojevog moralnog učenja. Estetiku stavlja u službu etike - estetika kao „materijalno nekorisna djelatnost“ mora služiti etici kao „duhovno korisnoj djelatnosti.“⁶⁵

Postojanje djela kao što je *Kreutzerova sonata* dovodi do zaključka da se o seksualnosti u to doba u ruskom društvu govorilo, ali se govorilo kao o nečem neprimjerenom i prostačkom: „Ali u tom slučaju ne treba spavati zajedno. (Oprostite za prostaštvo.)“ Seksualnost je u 19. stoljeću bila uzrok svemu lošem što je pogađalo narod. Osim što je sa sobom nosila negativne posljedice kojima je zaista bila uzrok, bila je uzrok i svemu ostalome s čime zapravo nije imala nikakve veze, a to su primjerice, kako navodi Foucault, loše navike kod djece, živčane bolesti, teške bolesti poput tuberkuloze i slično.⁶⁶ To je bio jedan od načina kako zajednicu staviti pod kontrolu koja više ne uključuje samo moralni/duhovni/religijski vid, već i onaj znanstveni (medicinski) i politički, a to je samo jedan od aspekata koji najavljuju pojavu *scientiae sexualis*.

⁶⁵ *Ruski pisci*, str. 72.

⁶⁶ *Istorija seksualnosti*, str. 61.

5. Žena, majka i majčinstvo u *Kreutzerovoj sonati*

Na majčinstvo postoji pogled iz (najmanje) dva aspekta - jedan aspekt je „patrijarhalni“ dok se drugi može nazvati „modernim“. Što se tiče prvoga, koji će se razmatrati u ovom poglavlju, radi se o načinu života koji karakterizira mišljenje da je majčinstvo prirodno svakoj ženi. Život žene unaprijed je predodređen i podrazumijeva njezinu udaju (po mogućnosti u što bolju obitelj), obavljanje kućanskih poslova te rađanje i odgajanje djece što bi sve zajedno za ženu trebalo činiti „prostor komfora i nostalgичne ugone“.⁶⁷

Kreutzerova sonata započinje razgovorom putnika u vlaku o rastavi braka koje je tada zanimalo mnoge diljem Europe, ali i svijeta. Najprije se uočava raznolikost putnika koji su se pronašli u istom vlaku - neutralan pripovjedač, dama, odvjetnik, trgovac, starac. Na prvi pogled, grupu putnika ne povezuje ništa zajedničko, ali ono što ih spaja su teme o kojima se počinje raspravljati. Raznolikost putnika nije slučajna motiv u djelu. Prikazom različitih identiteta i njihovih karakteristika dolazi se do šire slike društva i njegovih problema. Nesuglasnost koja se javlja između likova može se protumačiti kao metafora društvene situacije i samog društva koje se karakterizira kao zaostalo i pod velikim utjecajem patrijarhalnog načina mišljenja: „Tatica iz staroga zavjeta, - reče pomoćnik. - Baš živi živcati Domostroj, - reče dama“, a svaki pojedini lik predstavlja neku drugu struju mišljenja. Pokretanjem razgovora o rastavi braka javlja se pitanje položaja žene u zajednici s obzirom na to da su mnogi smatrali da „u ženi treba da bude ponajprije straha (...) da se boji svoga mu-u-uža.“ Reakcija lika dame, kao predstavnice feminističke misli, šalje poruku da je već tada to pitanje bilo zaista problematično te da se o njemu moglo slobodno govoriti bez obzira na pripadnost društvenom sloju: „sami ste sebi dali slobodu, a ženu bi da držite zatvorenu u sobi. Sebi samima dabogme dopuštate sve.“ U liku trgovca uočava se suprotstavljena struja mišljenja te je mišljenje takvog stava moguće iščitati iz njegovih riječi: „Ne smije se od početka puštati sloboda! Ne vjeruj konju u polju, a ženi u kući“, a kroz lik odvjetnika primjećuje se da rusko mišljenje o takvim pitanjima, ali i pravni sustav svjetske sile uvelike nazaduje za europskim. Misleći da je rasprava završena, javlja se novi putnik, glavni lik Pozdnjišev, s novim pitanjem - pitanjem ljubavi. Pojam ljubavi i sklapanja braka iz ljubavi mnogima nije bio jasan upravo zbog, može se reći, patrijarhalne

⁶⁷ Vidmar Horvat, Ksenija (2017). *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Universe, str. 16.

tradicije na koju su naučeni i koju smatraju daleko učinkovitijom za život. Dok je dama branila istinsku ljubav na kojoj se brak treba temeljiti, novi putnik ih zgrožava izjavom da „svaki muškarac osjeća ono, što vi nazivate ljubavlju, za svaku lijepu žensku“ čime se već na početku djela ističe problem spolnih odnosa i seksualnosti koje se provlači cijelim djelom. Primjećuje se nedostatak moralnog egalitarizma bračnog života koji se očituje u „harmoniji i uzajamnoj pažnji“⁶⁸ i reprezentira kroz zreo odnos dvoje ljudi koji posjeduju i njeguju osjećaj „pripadanja jednoga drugome“⁶⁹, a puki seksualni čin trebao bi težiti ne samo tjelesnom, već i duhovnom zadovoljenju emocionalnih potreba te bliskosti i intimnosti. Mišljenje protagonista odnosi se na pogled na ženu i njezin položaj u društvu te govori da ljudi žive u bezdanu zablude. Iz vlastitog iskustva pripovijeda o svom odnosu prema ženama. Nakon prvog spolnog odnosa sa ženom navodi da više nije mogao imati „čisti“ odnos prema ženi te je zbog nje postao „bludnik“ čije stanje uspoređuje s ovisnicima o drogi, alkoholu i cigaretama. Na ženu se od postanka svijeta, od biblijske priče o Adamu i Evi, vežu negativne konotacije i pripisuju obilježja „grešnice“ te je ona uzrok nemoralu koji glavni lik djela „odjelovljuje“ u seksualne odnose. Položaj mlade djevojke u tadašnjem ruskom društvu koje pripovjedač kroz djelo karakterizira kao nemoralan i grešan, bio je nezavidan - roditeljima je cilj bio udati djevojku u što bolju obitelj, dobrostojeću, bogatu, te se djevojku najčešće nije ništa pitalo, dok su isto tako muškarci tražili „prikladnu“ djevojku, čistu, uzvišenu, lijepu. Što se muškaraca tiče, nitko se nije obazirao na to što oni rade prije braka i kakve su naravi te Pozdnjišev priznaje „da su tu prevarene samo nesretnice djevojke“. Uloga majke u svemu tome bila je pronaći najbolju priliku za svoju kćer te ih protagonist optužuje da se pretvaraju da vjeruju u iskrene i čiste namjere muškaraca: „Majke pak znaju to, osobito majke, koje su odgojili muževi, znaju to divno. Pretvaraju se da vjeruju u mušku čistoću, ali u zbilji rade sasvim drugačije. One znaju, na kakvu će udicu pecati muškarce sebi i svojim kćerima.“ Pokraj čistih i divnih djevojaka, govori da postoje djevojke kojima je namjera, može se reći, „dobro se udati“ koje su svjesne toga da muškarci lažu o postojanju iskrenih osjećaja te ih uspoređuje s prostitutkama koje su „na kratke rokove obično prezrene, a prostitutkinje na duge rokove obično cijenjene.“ Djevojke i žene Pozdnjišev uspoređuje s „ropkinjama na bazaru“ i plijenom koji vode u zamku zato što ih njihove majke odgajaju na način da i same ulažu trud u to da privuku najboljeg ženika. Objašnjenje tome vrlo je neobično. Smatra se da muškarci imaju više prava što Pozdnjišev pobija usporedbom žena i Židova te objašnjava iskorištavanjem položaja koji žene imaju u odnosu na muškarce, kao predmet požude, i iz toga izvlače najbolju korist. Dakle, nije im važno biti jednakima s muškarcima u

⁶⁸ Isto, str. 50.

⁶⁹ Isto.

nekakvom poslovnom, intelektualnom ili sličnom aspektu, već u seksualnom te time nadoknađuju nedostatak prava i stvaraju utjecaj koji ostaje „neprimjetan“. Djevojke i žene zauzimaju „mjesto podređenog subjekta“⁷⁰ jer nakon obitelji, njezino tijelo prisvaja njen muž, a razlikuju se samo u iskorištavanju moći svojega položaja - dok neke djevojke i žene ne čine ništa da bi ga poboljšale, već se pomire sa svojom sudbinom, druge nastoje iskoristiti svoju moć bez obzira na njezino ograničenje. Kao zaključak toga može se reći da se žene „ne potlačuju isto i na isti način.“⁷¹ Prisutnost žene u javnoj sferi isključivo na način osiguravanja dobrog braka i dobrih odnosa među obiteljima kao i višeg položaja govori o moći patrijarhalnog utjecaja. To se nadovezuje na bračni život i na sve što on donosi. Uloga žene u braku u koji je stupila svojim odabirom ili odabirom obitelji, temelji se na izvršavanju bračnih obaveza što rezultira trudnoćom koja se, kada se dogodi, javlja kao zapreka izvršavanju tih istih bračnih obaveza zbog čega žene, kako smatra protagonist, imaju dva izbora - izbjegavanje trudnoće čime uništavaju same sebe s obzirom na to da je ženi prirodno dana sposobnost rađanja i majčinstva ili izvršavanje bračnih obaveza za vrijeme trudnoće što je kršenje prirodnih zakona i ponižavanje žene do životinjskog stupnja. Takav pritisak na ženu rezultira pojavom raznih psihičkih bolesti jer je ženi, s jedne strane, uskraćena mogućnost i prirodnost njezinog postojanja, a s druge strane remeti se prirodnost procesa trudnoće, rađanja i dojenja djeteta koje se smatra smetnjom. S obzirom na to, uloga žene u braku vrlo je jasna - služi za zadovoljenje užitka. Pozdnjišev to naziva ropstvom koje još uvijek traje bez obzira na to što se položaj žene nastoji poboljšati davanjem raznih prava i izjednačavanjem s muškarcima. Ono što može promijeniti situaciju, kako navodi glavni lik, je to da žena promijeni mišljenje o samoj sebi i o smislu svog života te da kao cilj postavi živjeti „čisto“ čime će se promijeniti uvriježeno mišljenje o ženi kod muškaraca. To, naravno, nije tako lako ostvarivo temeljeći samo na moralnoj komponenti, te da bi se prava žena mogla izjednačiti s pravima muškaraca potrebno je, između ostalog, i uključivanje žene i u javnu sferu, politički i društveni život te definiranje žene kao integralnog dijela zajednice. Brak kao zajednica uključuje muškarca i ženu u kojoj se žena nije promatrala kao zasebna instanca društvene zajednice već u odnosu na svog muža i obitelj. Kao jedan od uzroka tomu može se navesti nedovoljno prikladno obrazovanje i ograničenost znanja koje su žene tada mogle dobiti, dakako, ovisno o društvenom sloju kojem su pripadale, jer je kroz povijest pa sve do danas obrazovanje „imalo važnu ulogu u osvješćivanju vezanom uz žensko seksualno oslobođenje“⁷², ali ne samo seksualno, već i

⁷⁰ *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, str. 25.

⁷¹ Isto, str. 28.

⁷² *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, str. 49.

intelektualno i emocionalno. Kroz povijest razvijala se želja žene da se što više obrazuje i zaposli te se žena samim time sve kasnije udavala što se smatra razlogom odgađanja majčinstva na kasniju dob ili čak u potpunosti zbog čega se ženu optužuje da se „odvojila od svog pravoga identiteta.“⁷³ To se tumači na temelju izjednačavanja rodni razlika između muškaraca i žena te ako se žena odlučila za karijeru kao „muški model“ življenja, to je mogla ostvariti samo „uz temeljitu promjenu u strukturi obitelji.“⁷⁴ Sredinom prošlog stoljeća još uvijek su kategorije domaćice i majke bile važnije od ženinog vlastitog ostvarenja kao subjekta. Žene usmjerene na karijeru, prema istraživanjima koje navodi Vidmar Horvat, bolovale su od endometrioze kojoj su liječnici tražili uzrok u društvenim pojavama te se ta bolest povezuje s „upotrebom kontracepcije, emancipacijom, to jest karijernim usponom žena i/ili kasnim brakom i kasnom trudnoćom.“⁷⁵ Zbog toga preporuke liječnika roditeljima bile su pomaganje kćerima da se udaju što prije te rađanje djece u mladoj dobi.

Uloga žene kao majke u djelu je predstavljena kao nimalo laka i poželjna: „Djeca su muka i ništa više.“ Uzrok tome najprije se javlja strah od bolesti i gubitka djeteta. S obzirom na to da medicina nije bila razvijena kao što je danas, stupanj smrtnosti djece bio je znatno veći. Praksa koja se tada provodila je ta da je svaka imućnija obitelj imala dojilju jer ju je mogla priuštiti. Tako su žene koje su rodile radije dojenje prepuštale dojilji u strahu da će se, ako to budu one radile, previše emocionalno zbliziti s djetetom te ako se dogodi bilo što s njim, neće to moći podnijeti. Danas, s druge strane, majkama se preporučava da pripaze i potrude se dovoljno dugo doći svoje dijete. Osim toga, žene bi radije izbjegle trudnoću i rađanje djece što lik Pozdnjiševa smatra izrazito sebičnim jer ne žrtvuju sebe radi djeteta, već dijete radi sebe. Majčinski instinkt koji se „probudi“ u svakoj ženi kada postane majka Pozdnjišev tumači usporedbom sa životinjskim instinktom i potrebom za hranjenjem i zaštitom koju životinje imaju prema svojoj mladunčadi, ali žena kao majka u usporedbi sa životinjom ne djeluje razumski upravo zbog toga što ima moć uobrazilje i posjeduje određena znanja zbog čega se javlja strah za dijete (primjerice kod bolesti). Prema tome, dok su životinji djeca radost, ljudima su djeca muka. Uzrok tome je okruženje u kakvom se tada živjelo (može se reći da je slično i danas) te razvoj raznih znanosti koje su vršile utjecaj na roditelje uvođenjem raznih pravila o odgoju i brizi za djecu među kojima se posebno izdvaja medicina. Dakle, došlo je do toga da se majčinstvo medikalizira. Pozdnjiševljev odnos prema doktorima i medicini nije bio pozitivan jer je smatrao bespotrebno ono što oni rade, čak i štetno jer otežava život: „Kao da su od

⁷³ Isto, str. 75.

⁷⁴ Isto, str. 76.

⁷⁵ LHJ, listopad, 1952., preuzeto iz *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, str. 77.

jučerašnjega dana počeli rađati djecu.“ Žena se ovdje predstavlja kao „neuki subjekt koji svakodnevno mora nastojati steći znanja o postupanju u društvenim i bračnim pitanjima“⁷⁶ te ona slijedi pravila učenih ljudi, primjerice doktora Ivana Zaharića u djelu, ali i društvena koja su joj nametala da djeluje u skladu s ostalima jer je to jedini način na koji može spasiti svoje dijete kada je bolesno: „I to nije samo njena vjera, nego je to vjera sviju žena u njenu krugu, i od sviju strana čuje ona jedino to.“ U ženi se pod društvenim pritiskom javlja strah i sumnja da nije sposobna izvršiti svoju ulogu majke zbog čega joj majčinstvo više nije privlačno i ne donosi užitek, već postaje teretom i mukom. U tome se može pronaći poveznica s onim što Ksenija Vidmar Horvat naziva „romantičnim rješenjem“⁷⁷. Glavna je komponenta romantičnog rješenja autoritet znanosti čiji je zadatak upravljati ženskom nemoći i neznanjem u odnosu na zajednicu, a to se očituje pojavom mnogih stručnjaka (doktora, ginekologa, psihologa i sl.) koji će „svjesnim vođenjem ženskoga društvenoga poslanja zacrtati rodne prostore one stvarnosti koja bi trebala biti 'najprirodnija': dakle, briga za obitelj, dom i djecu.“⁷⁸ Majka i majčinstvo stavljeni su pod nadzor stručnjaka koji osmišljavaju sustav pravila ponašanja u ulozi majke koja zapravo nisu u skladu, nego čak i u opreci sa stvarnošću. Prema Foucaultu i njegovoj teoriji kontrole, ovakav oblik svjesnog i postupnog ograničavanja društvenih funkcija afirmativan je oblik kontrole koji se povijesno razvio od represivnih oblika kontrole što Vidmar Horvat objašnjava ženinim „romantičnim odnosom“ sa stručnjacima, kojim žena nadoknađuje svoju izoliranost u socijalnom kontekstu, a time i gubitak vrijednosti.⁷⁹ Proizvodnjom određene društvene uloge, ovdje konkretno uloge majke, i njezinim pripisivanjem određenom društvenom subjektu, ženi, kao nečega što je prirodno urođeno i sastavni dio njezina biološkog i intelektualnog bivstva, uređuje se društvena stvarnost koja se dodatno oblikuje i usmjerava, ovisno o društvenoj koristi, pravilima nametnutima izvana.

Problematična je i pojava kontracepcijskih sredstva koje doktori preporučavaju ženama koje (više) ne žele rađati. O bračnom životu između muškarca i žene Pozdajišev govori kao o „svinjskom“ zbog nečistoće i grijeha u kojemu je živio sa svojom ženom, kao i većina supružnika, te smatra da su djeca bila „posljednje opravdanje svinjskoga života“ koje je nestalo korištenjem sredstava koje su preporučavali doktori. Kontracepcija i abortus pitanja su iz kojih se može protumačiti društveno prisvajanje uloge žene i majke. Savjetovanje stručnjaka, doktora, ograničavajući je element u ženinoj ulozi majke dok, s druge strane, negativan odnos

⁷⁶ *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, str. 20.

⁷⁷ *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, str. 21.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

muškaraca prema kontracepciji vrši pritisak na ženu i njezinu odluku jer se stvara mišljenje da kontracepcija „jača žensku snagu i kontrolu seksualnog života.“⁸⁰ Takav odnos javlja se jednim dijelom i na temelju kršćanskog nauka i kršćanske tradicije koja je imala velikog utjecaja na oblikovanje mišljenja, govora i obiteljske zajednice te se može povezati s onime što je opisano u prethodnom poglavlju - kontrolom nad dispozitivom spolnosti i seksualnosti kojom se kontrolira socijalni aspekt. Žena kao majka ne samo da rađa djecu sebi, već ona na svijet donosi nove naraštaje znanstvenika, doktora, radnika, te pripadnost sloju već unaprijed određuje djetetov društveni položaj, a kontrolom rađanja kontrolira se i povećanje i unapređenje nacije. Može se reći da je na ženi oduvijek bio veliki teret oblikovanja ne samo svog života, već i života zajednice, društva u kojoj se nalazi pa čak i države i naroda kojem pripada. Žena koja se odluči na prekidanje trudnoće, abortus, u očima zajednice postaje ubojicom: „Meni je to bilo odurno. Borio sam se protiv toga“, a pravo o donošenju takve odluke prisvaja zajednica smatrajući da im pripada više nego njoj samoj što se uglavnom temelji na teoriji većine. Ženi kao majci u mnogim aspektima pripada posebna uloga zato što se njezina uloga kroz povijest uvijek mogla redefinirati u smislu kulturnog proizvoda „koji nastaje u procesu reprezentacije onoga što bi trebalo biti prirodno“⁸¹, dakle, prilagođava se i dogovara u skladu s kulturom, povijesnim događanjima, umjetno se proizvodi, a nameće se kao prirodno i samorazumljivo. Prema tome, majčinstvo koje bi žena trebala prilagoditi svojim potrebama i svojem načinu života, definirati ga, zapravo je instanca koja definira ženu kao subjekt. Kao rezultat toga već u socijalizmu javlja se potreba za promjenom definicije obitelji što je utjecalo i na današnji razvoj mišljenja. Javljaju se novi društveni obrasci i nova društvena pravila te se pažnja usmjerila na odnos muškarca prema ženi unutar obitelji. Muškarac se „morao odreći svoje uloge gospodara zainteresiranog samo za svoje potrebe“⁸² te promijeniti svoje patrijarhalne navike, što užitak pretvara u dodatan napor i rad, dok je u socijalizmu ženina patrijarhalna uloga savršeno odgovarala pojmu braka. U modernom društvu feministička misao sve više jača te se i socijalistički pojam „savršenog“ braka i obiteljskog života promijenio.

Drugi razlog tome da djeca nisu bila radost Pozdnjiševu i njegovoj ženi je taj što su djeca bila u središtu svakog nesuglasja između njega i njegove žene, ali i ne samo to: „Otkad su bila djeca i što su više rasla, sve su češće baš sama djeca bila i sredstvo i predmet za razdor.“ Česti su slučajevi u obiteljima da roditelji imaju svoje „miljenike“ kojima se koriste kod raznih nesuglasica te im služe kao „oružje“ jednog protiv drugog: „kao da smo se jedno s drugim tukli

⁸⁰ Isto, str. 95.

⁸¹ *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, str. 41.

⁸² Isto, str. 51.

- djecom, svako je od nas imao svoje ljubimče, - oružje za tučnjavu.“ Takva pojava često se javlja i u modernom društvu. Roditelji djecu koriste kao posrednike u međusobnim raspravama te zapravo kroz njih raspravljaju o njima samima, a osim toga, djecom se služe „i kako bi ukazali na simptome vlastitih poteškoća.“⁸³ To nije samo za roditelje patnja, već i za djecu koja odrastaju u nezdravom za njih okruženju što utječe na njihovo psihičko zdravlje i uvelike utječe na njihov daljni život. Kada djeca odrastu, često postaju i saveznici svojim roditeljima što može rezultirati neprijateljstvom djeteta i drugog, suprotstavljenog roditelja, te kada se osamostale često i sami stvore okruženje slično onome u kojem su odrastali. Problemi odraslih često se odražavaju na djetetu čime određuju i svoju ulogu unutar obitelji, a majčinski lik i ovdje zauzima posebno mjesto. Veća angažiranost žene oko djeteta uzrokuje djetetovu veću naklonost majci te idealiziranje njezine uloge. Vidmar Horvat govori o „patologiji majčinske ljubavi“ koja se stručno nazivala „zaštitnička majka“ te na temelju istraživanja objašnjava kako sinovi, zbog odsutnosti očinske uloge u obitelji i velike prisutnosti majčinske, koja se velikim dijelom temelji na osjećajima i iskazivanju ljubavi, nisu mogli prihvatiti svoju „mušku ulogu.“⁸⁴ Zbog očeve odsutnosti privrženost majci je veća što se može vidjeti iz konkretnih primjera u slučajevima sukoba u obitelji: „Ona se pretvara, da ju je zaboljelo, te više: »djeco, vaš me otac tuče!« Ja vičem: »ne laži!« - »Ta to i nije prvi put!« više ona ili štogod nalik. Djeca lete k njoj. Ona ih miri.“ Zbog toga je vrlo često i ženino iskorištavanje svoje majčinske uloge i položaja zaštitnice djece u smislu očekivanja uzvraćanja te iste zaštite kada to njoj bude potrebno. Rodni sukobi javljaju se zbog straha od umanjivanja moći muškarca i povećavanja moći žene na temelju povećavanja znanja i racionalizacije što na muškarca izvršava pritisak, pobuđuje negativne osjećaje i potiče stvaranje „nezdrave“ obiteljske zajednice.

Ono što zaokružuje promatranje aspekta majčinstva u *Kreutzerovoj sonati* je da se majčinstvo „pojavljuje kao neizbježna zajednička sudbina“⁸⁵ žena bez obzira na to kojem staležu pripadaju, kakvo znanje i stupanj obrazovanja posjeduju i koji su njihove želje i ciljevi u životu.

⁸³ Isto, str. 91.

⁸⁴ *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, str. 93.

⁸⁵ Isto, str. 101.

6. Autobiografski elementi u *Kreutzerovoj sonati*

Život u obitelji Tolstoj bio je raznolik - od značajnog intelektualnog djelovanja svih članova obitelji do emocionalnih padova u odnosu između supružnika, ali i između roditelja i djece. Kao što je već spomenuto, povod pisanja *Kreutzerove sonate* bio je koncert koji su organizirala Tolstojeva djeca što je njega dirnulo. Iz *Dnevnika* njegove žene, Sofije, saznaje se da je ona iskoristila njegovu osjećajnost koju je Beethovenovo djelo u njemu probudilo te da je ostala trudna.⁸⁶ Ta činjenica ne bi bila važna da upravo u to vrijeme Tolstoj nije razmišljao o pisanju kraćeg proznog dijela u kojem bi u potpunosti iznio svoj moralni nauk o čistoći i kritici senzualnosti i seksualnosti. Mučile su ga reakcije njegovih sljedbenika, ali i cjelokupnog društva zbog njegova proturječja - pisanja moralnog djela i trudnoće njegove žene. S obzirom na to da je unaprijed o tome razmišljao, unaprijed je i pripremio obranu da se s rađanjem djece rađa i nova nada da će oni održati čistoću svoje duše i života.⁸⁷ Slušajući Beethovenovo djelo drugi put i čuvši prijateljevu priču o razgovoru u vlaku, odlučuje se na pisanje *Kreutzerove sonate*. Pišući *Kreutzerovu sonatu*, sve više je osjećao vjeru i nadahnuće u Bogu, ali i krivnju zbog svoje ljudskosti i senzualnosti. Kako navodi Troyat, između Tolstoja i protagonista naizgled nema ništa naročito zajedničko, ali „teorije koje razvijaju to lice tako točno odrazuju autorova uvjerenja da, osim zločina, sve izgleda autobiografsko.“⁸⁸

Pisanjem tog djela najviše je osudio svoju ženu Sofiju. U prikazu bračnog života protagonista i njegove žene uključuje detalje iz svog vlastitog života. Henry Troyat u svom djelu *Tolstoj* navodi nekoliko autobiografskih elemenata. Prva sličnost između Tolstoja i Pozdnjiševa je ta da su svojim zaručnicama pokazali *Dnevnike* u kojima su pisali o svom životu: „Sjećam se, kako sam joj, dok sam bio zaručnik, pokazao svoj dnevnik, iz kojega je bar nešto mogla doznati moju prošlost (...) Sjećam se njena užasa, očaja i zabune, kad je doznala i razumjela.“. Zatim, i Tolstojeva i Pozdnjiševljeva žena nisu dojile dijete, a djeca su u već odraslijoj dobi zauzeli strane uz roditelje te bili njihovim saveznicima: „Osim toga, kad su djeca stala odrastati i ustalili im se karakteri, nastalo je to, da su postali saveznicima, koje smo privukli svaki na svoju stranu.“ Kćeri Lava Tolstoja, Tatjana i Marija, vidjele su uzor u svojem ocu i često su vrijeme provodile s njim pomažući mu u prepisivanju njegovih djela, pisanju pisama i slično. S vremenom je bivao sve više privrženiji Maši što se njegovoj ženi nimalo nije svidjelo: „Sofija je pucala od ljubomore svaki put kad bi Maša ušla u očevu radnu sobu. Poslije dvadeset

⁸⁶ Troyat, Henri (1978). *Tolstoj*, Zagreb: Naprijed, str. 476.

⁸⁷ Isto, str. 477.

⁸⁸ Isto, str. 479.

i pet godina vjernog tajničkog rada, nije mogla pristati na to da je njezina vlastita kći zamijeni kod Ljovočke.⁸⁹ Tako su se i Pozdnjišev i njegova žena „koristili“ svojom djecom: „Djevojčica je bila moja pristalica, a najstariji dječak, sličan njoj, njen ljubimac, često mi je bio mrzak.“ I u obitelji Tolstoj u teškim za obitelj trenucima javila se potreba za selidbom u veće mjesto, u Moskvu⁹⁰: „No, stali mi dakle živjeti u gradu. U gradu može čovjek da proživi sto godina i da ne opazi, da je odavno umro i istruo.“ Osjećaje Lava Tolstoja prema svojoj ženi Sofiji također je moguće iščitati iz Pozdnjiševljeva opisa svojih osjećaja kada je gledao svoju ženu: „U meni je bar buktala često strašna mržnja na nju. Gledao sam gdjekada, kako lije čaj, maše nogom ili diže žlicu k ustima, kako srče, upija tekućinu - i mrzio sam ju baš za to, kao za najgore djelo“ kao i iz opisa izmjene faze ljubavi i faze mržnje te svađe koje su izbijale: „Perioda ljubavi, perioda pakosti, energična perioda ljubavi, duga perioda pakosti; slabija pojava ljubavi, kratka pojava pakosti.“ Također, sve tvrdnje koje Pozdnjišev iznosi u korist osuđivanja strasti, ljubavi, žena, znanosti i sl., zapravo su sastavni dio Tolstojevog učenja te ih protagonist Pozdnjišev i iznosi vrlo iskreno, žestoko, a ponegdje i pomalo napadno. Osim što je Tolstoj svjesno napisao djelo u kojem će mnogi prepoznati njegovu ženu kao žrtvu, također joj je i dao rukopis na prepisivanje te se ona, prepisivajući ga, pitala kako je mogao napisati djelo koje proturječi njegovom cjeloživotnom učenju.⁹¹ Sofija je bila svjesna toga da je taj roman napisan protiv nje te je bila ljuta jer je jedina poznavala Lava Tolstoja i njegove životne navike. Kao zaključak i sastavni dio *Kreutzerove sonate*, na kraju se nalazi pogovor u kojem se objašnjavaju moralne postavke djela koje pripovjedač iznosi idući „ravno k cilju rušeći sve što mu se ispriječilo na putu.“⁹² Zbog toga se može reći da Tolstoj nije razmišljao o svojoj ženi Sofiji i njezinim osjećajima. Ona je ponovno ostala trudna te se bojala sramote koju će istovremenost napisane *Kreutzerove sonate* i trudnoće donijeti.

Prepisivajući *Kreutzerovu sonatu* Sofiju su duboko povrijedile tvrdnje koje se iznose u djelu, posebice o ljubavi: „Svaki muškarac osjeća ono, što vi nazivate ljubavlju, za svaku lijepu žensku.“ U svom je *Dnevniku*, kako prenosi Troyat, zapisala da je znala za Tolstojeve misli i riječi prije udaje, ne bi se udala za njega.⁹³ Kao odgovor Tolstoju napisala je roman *Tko je kriv?* kojim je htjela uzvratiti osjećaje ljutnje i povrijeđenosti, a kada je saznala da će cenzura zabraniti objavljivanje *Kreutzerove sonate*, branila ju je ne samo iz financijskih razloga, nego i zato da pokaže javnosti da ne postoji nikakva poveznica između Tolstojeva djela i njezina

⁸⁹ Tolstoj, str. 472.

⁹⁰ Isto, str. 480.

⁹¹ Isto, str. 481.

⁹² Isto, str. 483.

⁹³ Isto.

bračnog života.⁹⁴ Koliko god se ljutila što je *Kreutzerova sonata* cijelom svijetu prikazala njihov bračni život u negativnom svjetlu, što je pisanjem tog djela Tolstoj bio protiv nje, zagovarao jedno, a radio nešto drugo, što je navukao sramotu, žaljenje i govorkanja, ipak je bila sretna kada je uspjela cara uvjeriti da dopusti objavljivanje *Kreutzerove sonate*.

⁹⁴ Tolstoj, str. 484.

7. Zaključak

Cilj ovoga rada bio je prikazati glavne moralne postavke u odnosu na brak i obitelj, odnos prema seksualnosti kao dispozitivu te položaj žene u *Kreutzerovoj sonati*. Radnja koja započinje običnim razgovorom između dvoje putnika u vlaku razvija se u životnu priču putnika koji je ubio svoju suprugu. Pripovjedajući o tome kako je došlo do ubojstva, lik Pozdnjiševa istovremeno govori i o problemima koji muče tadašnje društvo. Ne shvaćajući motiv ljubavi i brak koji se na njoj temelji, Pozdnjišev prelazi na temu strasti i seksualnosti koju oštro osuđuje govoreći da je svaki fizički odnos nemoralan. Na to se nadovezuje razvoj znanosti u povijesti koji je vrlo važan jer potiče razvoj društvene misli i svijesti te je utjecao i na izgradnju i ustrojstvo obitelji. Znanost, posebice medicina, uređivala je društveni život pravilima koja je nametala bračnim parovima što se događa i danas suptilnim nametanjem savjeta za bolji život čime se ostvaruje društvena kontrola. Žena je prikazana kao podređeni subjekt u odnosu na obitelj koja joj dogovara brak, a zatim i u odnosu na muža. Osim toga, žena je podređeni subjekt u odnosu na prava koja posjeduje i na prava kojima se koristi te su u oba slučaja uz ženu vezane negativne konotacije. Žena kao majka zauzima posebno mjesto zato što je majčinstvo uloga koja se pripisuje ženi kao prirodna i prirođena te se ženu očekuje vidjeti u toj ulozi što ju određuje kao subjekta i daje joj konkretno mjesto u društvu. Problem nedovoljnog obrazovanja i muškarcima i ženama onemogućava slobodu i razvoj mišljenja zbog čega vrlo često dolazi do sukoba. To se uočava i pri govoru o kontracepciji i pobačaju, o čemu se i danas raspravlja kao o velikim moralnim problemima, i ne nazire im se rješenje s kojim bi svi bili zadovoljni. Nadalje, uočava se i pedagoška sastavnica koja se očituje u govoru o odgoju djece koji bi trebao biti privatna stvar svake obiteljske zajednice, ali on postaje javan te društvo preuzima moć uređivanja i upravljanja odgojem djeteta nemetanjem raznih savjeta i pravila ponašanja unutar obitelji. Dakako da su u svakom društvu određena pravila potrebna, posebice danas, ali u određenoj mjeri u kojoj to ne ugrožava obiteljsku zajednicu i u mjeri u kojoj to ne dovodi do represivne kontrole života zajednice. Odgoj djece određen prema potrebama šire zajednice, a ne svakog pojedinca, vodi do nemogućnosti tog pojedinca definiranja sebe kao individualnog subjekta u svojoj biti. Ovo djelo predstavlja kratak pregled moralno, politički i socijalno važnih pitanja za koja se može reći da su svezremana, a pristup takvim pitanjima mijenja se kroz povijest.

8. Literatura

1. Berdica, Josip (2004). Pogled na brak i ljudsku spolnost Lava Tolstoja u djelu Kreutzerova sonata. *Obnovljeni život*, 59 (4), 477-498. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/1172>
2. Berdica, Josip (2010). Kroz filozofiju do smisla života: slučaj Tolstoj. Prigodom stote godišnjice smrti (1910-2010). *Obnovljeni život*, 65. (3.), 295-310. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/59176>
3. Berdica, Josip (2010). Tolstojevo mjesto u ruskoj religijskoj filozofiji. Prolegomena u mišljenje. *Diacovensia*, 18 (1), 129-157. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/52079>
4. Berđajev, Nikolaj (1987.) *Ruska ideja (Osnovni problemi ruske misli XIX i početkom XX veka)*, Beograd: Prosveta.
5. Detoni-Dujmić, Dunja (glavna ur.) (2005.), *Leksikon svjetske književnosti: pisci*, Zagreb: Školska knjiga.
6. Dožudić, Dušan (2013). Realizam, vjerojatnost i najbolje objašnjenje. *Prolegomena*, 12 (2), 223-243. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/111949>
7. Flaker, Aleksandar (1965.) *Ruski klasici XIX stoljeća*, Zagreb: Školska knjiga.
8. Flaker, Aleksandar (1977.), *Povijest svjetske književnosti u osam knjiga*, knjiga 7, Zagreb: Mladost.
9. Fuko, Mišel (1982.) *Istorija seksualnosti*, Beograd: Prosveta.
10. Jelačić, Aleksej (1929.) *Istorija Rusije*, Beograd: Mlada Srbija.
11. Senković, Ž. (2015). Foucault i teorija seksualnosti. *Metodički ogledi*, 22 (2), 117-131. <https://doi.org/10.21464/mo42.222.117131>
12. Solar, Milivoj (2003.) *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb: Golden Marketing.
13. Stojnić, Mira (1974.) *Ruski pisci XIX i XX veka*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
14. Tolstoj, Lav Nikolajevič (1921.) *Kreutzerova sonata*, Zagreb: Tisak i naklada „Tipografije“ d.d.
15. Troyat, Henri (1978.) *Tolstoj*, Zagreb: Naprijed.
16. Vidmar Horvat, Ksenija (2017.) *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Universe.